

Tín ngưỡng thờ cá Ông của người dân Cần Giờ thông qua di tích Lăng Ông Thủy Tướng

Can Gio villagers' belief in whale worship be traced to The Tomb of Ong Thuy Tuong

Du Quốc Đạo

Trường Đại học Bình Dương, Bình Dương

Email: dqdao@bdu.edu.vn

Tóm tắt: Huyện Cần Giờ thuộc Thành phố Hồ Chí Minh - một trung tâm kinh tế, văn hóa bậc nhất của cả nước; do đó tín ngưỡng dân gian ở Cần Giờ vừa có nét chung của Nam Bộ pha lẫn với những sắc thái riêng của Trung Bộ. Ngay từ thuở xa xưa, biển đã tác động và tạo nên những giá trị trong văn hoá vật chất và tinh thần của cộng đồng cư dân Cần Giờ. Do cuộc sống phải gắn liền với biển để hoạt động mưu sinh nên yếu tố văn hóa biển chi phối rất rõ nét đến tín ngưỡng - tôn giáo của người dân Cần Giờ. Trong đó, tín ngưỡng thờ cá Ông là phổ biến nhất. Tín ngưỡng thờ cá Ông là nét sinh hoạt văn hóa đặc trưng của cư dân nơi đây, hàm chứa nhiều giá trị nhân văn sâu sắc, hướng người dân tới những điều tốt đẹp trong cuộc sống. Tín ngưỡng thờ cá Ông được thể hiện rõ qua Lăng Ông Thủy Tướng tọa lạc tại thị trấn Cần Thạnh, huyện Cần Giờ. Lăng Ông vừa là địa điểm tâm linh nổi tiếng đang thờ cúng bộ xương cá Ông dài khoảng 12m vừa là nơi thu hút một lượng lớn khách du lịch khi đặt chân tới vùng đất Cần Giờ.

Từ khóa: Cá Ông; Cần Giờ; Du lịch văn hóa; Lăng Ông Thủy Tướng; Tín ngưỡng

Abstract: Can Gio district is directly under Ho Chi Minh city - the major economic and cultural hub of the country. As a result, Can Gio's folk beliefs combine the characteristics of the South with those of the Central area. The sea has influenced and developed values in the material and spiritual culture of the Can Gio community since antiquity. The marine cultural aspect has a clear influence on the beliefs and faiths of the Can Gio people, as they are dependent on the sea for their livelihood. In which, the whale-worshipping belief is the most popular. The whale-worshipping belief is a typical cultural activity of the residents here, containing many profound human values, directing people to the good things in life. The whale-worshipping belief is clearly described through The Tomb of Ong Thuy Tuong relic in Can Thanh town, Can Gio district. The Tomb of Ong is both a famous spiritual place worshipping the skeleton of Whale about 12m long and a place that attracts a large number of tourists when they arrive in Can Gio.

Keywords: Can Gio; Cultural tourism; Religion; The Tomb of Ong Thuy Tuong; Whale

1. Đặt vấn đề

Bài viết tập trung đi sâu vào phân tích Lăng Ông Thủy Tướng ở thị trấn Cần Thạnh và tín ngưỡng thờ cá Ông của người dân nơi đây. Ngoài việc tổng hợp các nguồn dữ liệu có sẵn, với phương pháp nghiên cứu định tính (quan sát

tham dự và phỏng vấn sâu) tác giả đã đi sâu vào phân tích lịch sử hình thành, kiến trúc xây dựng cũng như là bố cục sắp xếp cơ sở thờ phượng trong lăng. Thông qua đó làm nổi bật lên vai trò của tín ngưỡng thờ cá Ông trong tâm thức của cư dân vùng biển Cần Giờ và tầm

quan trọng của nó đối với quá trình bảo tồn và phát huy lễ hội Nghinh Ông truyền thống của địa phương.

2. Nội dung

2.1. Tín ngưỡng thờ cá Ông của người dân Cần Giờ

Tục thờ cá voi của người Việt vốn là tín ngưỡng phổ biến của vương quốc Chăm-pa những thế kỉ trước và nó theo dấu của người Việt di dân vào vùng Nam bộ này. Có thể nói đây là một tín ngưỡng dân gian khá phổ biến của ngư dân vùng ven biển nên cư dân Cần Giờ cũng không ngoại lệ. Hầu hết các làng chài đều có lăng miếu thờ cá Ông hay cá voi với danh xưng tôn kính là “Nam Hải đại tướng quân” thậm chí có vài vùng còn có cả nghĩa địa dành cho cá Ông lụy. Triều đình nhà Nguyễn cũng nhiều lần ban tặng mỹ tự sắc phong cho cá Ông như “Nam Hải ngọc lân tôn thần”, “Trùng Trạng”, “Nam Hải Cự Tộc Ngọc Lân” [3].

Ở Cần Giờ tuy không có mật độ đền thờ cá Ông vào loại nhiều nhất như thị trấn Phước Hải thuộc tỉnh Bà Rịa - Vũng Tàu nhưng có thể thấy nơi đây vẫn gắn liền với hình ảnh của cá Ông trong mọi hoạt động của cuộc sống. Đặc biệt, thị trấn Cần Thạnh là nơi mà tác giả đã khảo sát qua thì được biết ngư dân vùng này dành hẳn một khu đất rộng nằm gần biển để làm nơi thờ cúng cá Ông và trưng bày bộ xương cá Ông lụy. Nơi đây cũng đã được công nhận là Di tích cấp thành phố năm 2012. Như vậy, việc thờ cúng cá voi bắt nguồn từ tập tính tự nhiên của loài sinh vật đại dương khổng lồ này trong hoàn cảnh giông bão: do cá voi là động vật có vú, đẻ con và nuôi con bằng

sữa cũng như thở bằng phổi nên cá từ 3 đến 4 phút chúng phải nổi lên mặt nước để thở lấy dưỡng khí. Với trọng lượng cơ thể lên đến hàng chục tấn lại sinh sống chủ yếu ở tầng nước mặt nên cá voi không thể chịu được khi có giông bão, sóng to gió lớn nên phải tìm nơi ẩn náu để không bị ngọn sóng vùi dập. Vì đang ở biển khơi không có chỗ trốn hay tránh nạn nên thấy có tàu thuyền trôi dạt thì cá voi liền tựa lưng vào mạn thuyền để thở đồng thời nâng đỡ, đưa tàu thuyền và người vào bờ thoát nạn. Chính điều này lí giải vì sao khi ngư dân có thuyền ra khơi gặp mưa bão thì thường được cá voi giúp đỡ [7].

Theo Trịnh Hoài Đức trong Gia Định thành thông chí, đối tượng người dân Cần Giờ thờ cúng là Nam Hải Tướng Quân. Vị thần này là cá voi, không vây, đầu tròn tròn, đỉnh đầu có lỗ phun nước ra như mưa, hay nhảy nhót ở mặt biển... từ đó chứng minh được tục thờ cá Ông ở Cần Giờ đã có từ rất lâu rồi [2].

Về nguồn gốc tín ngưỡng thờ cá Ông tại Cần Giờ, bên cạnh các truyền thuyết cá Ông là tiền thân của Đức Quán Thế Âm Bồ Tát hóa thân hay cá Ông đã cứu Nguyễn Ánh thoát nạn nên được phong thần thì truyền thuyết về cá Ông ở Cần Giờ được lưu truyền phổ biến nhất hiện nay đó là: “Ngày 16 tháng 8 âm lịch, do cá Ông sao lãng nhiệm vụ đã để chìm một chiếc ghe làm chết nhiều người trong một cơn bão, nên cá Ông bị Long Vương Thủy Tề trừng phạt, cho cá Đao chém làm ba khúc, xác tấp vào Thắng Tam (Vũng Tàu), Phước Tỉnh (Long Đất) và Cần Thạnh (Cần Giờ); mỗi làng thỉnh một bộ phận thi thể cá Ông về thờ

cúng. Từ đó lấy ngày 16 tháng 8 âm lịch làm ngày lễ Ông” [6].

Ngư dân thấy cá voi linh ứng cứu họ thoát hiểm trên biển cả mệnh mông nên tôn thờ cũng là việc dễ hiểu. Nhưng trên cơ sở giao lưu và tiếp biến văn hoá, nét văn hóa tín ngưỡng này đã có nhiều sự thay đổi cho thuần Việt hơn. Tục thờ cá Ông ở Cần Giờ có từ lâu khi các lưu dân người Việt chọn Cần Giờ làm đất sinh sống. “Việc tế lễ do trấn quan đảm nhiệm bằng lễ Thái Dao (tê dê – trâu – heo) vào tháng mạnh xuân, tức tháng giêng âm lịch” (*Trích biên bản phỏng vấn bác P.V.C – Hội Phó hội Vạn Lạch*). Mục đích của việc lập miếu này là nhằm cầu cho mưa thuận gió hòa, thuyền về kinh được thuận lợi. Hằng năm, vào tháng mạnh xuân (tháng giêng), trấn quan dùng lễ Thái Dao để tế thần Nam Hải. “Sau khi miếu Hải Thần chuyển về cho ngư dân cúng bái thì vào năm 1913, Vạn trưởng Trương Bá Tổ thay đổi về thời gian cúng tế dời vào rằm tháng 8 âm lịch. Vì điều kiện đánh bắt của ngư dân bấy giờ gặp nhiều khó khăn, trong khi việc tổ chức lễ hội lại do ngư dân chung tay đóng góp, nên Vạn trưởng dời ngày cúng cá Ông vào rằm tháng 8 âm lịch, là lúc được mùa của ngư dân. Những năm gần đây, do nỗ lực của Hội Vạn Lạch, cá Ông lụy ở Cần Thạnh được chôn cất chu đáo hơn ở Miếu Thiên Hậu thị trấn Cần Thạnh, chờ ba năm sẽ cử hành lễ thượng ngọc cốt ở Lăng Ông” (*Trích biên bản phỏng vấn bác P.V.C – Hội Phó hội Vạn Lạch*).

2.2. Lịch sử và cách bày trí tín ngưỡng thờ cá Ông tại Di tích Lăng Ông Thủy Tướng ở Cần Giờ

Lăng Ông - một trong những di tích cấp thành phố, tọa lạc ở khu phố Hưng Thạnh thị trấn Cần Thạnh huyện Cần Giờ. Lăng Ông Thủy Tướng có tọa độ 10⁰25'01.79" vĩ bắc và 106⁰58'17.54" kinh đông nằm gần với chợ Cần Thạnh nên rất thuận tiện cho du khách tham quan và thưởng thức các món ngon đặc sản của địa phương.

Theo nguồn tài liệu *Gia Định thành thông chí* của Trịnh Hoài Đức thì miếu Hải Thần được miêu tả như sau: “miếu Hải Thần: ở phía đông nam thủ sở, thờ thần Nam Hải, cho Hà Bá, Thủy Quan, Ngọc Lân tôn thần hai sông Phước - Bình phối hưởng, rường vễ xà chạm văn thái nghiêm chỉnh. Hằng năm vào tháng mạnh xuân, trấn quan đem cỗ thái lao tế cầu thuận gió cho thuyền chở tiền kinh đi về thuận lợi, chép ở tự điển. Thuyền buôn ra vào cửa biển cũng biện lễ chiêm bái hương khói ngày càng nghi ngút” [2, tr.181]. Trong *Sơ khảo huyện Cần Giờ* cũng có một đoạn hồi kí của John Crawford (1783 - 1868) - người dẫn đầu phái bộ do Toàn quyền Ấn Độ cử sang Việt Nam nhân danh triều đình Anh điều đình việc giao thương, viết về lăng Ông: “Đền làm bằng gạch lợp ngói đỏ. Nơi mái và hàng hiên đều có trang trí bằng hình tượng súc vật chạm trổ trên gỗ và sơn phết trang nhã...Ở đây hình như không có đồ thờ cúng, cũng không có tượng hay tranh ảnh gì. Sau chúng tôi được giải thích đây là những ngôi đền thờ một loài cá khổng lồ (chắc ý nói cá Ông hay cá nhà táng), cá này được coi như thần thành hoàng và như thần linh phù hộ cho dân chài Kandyu (Cần Giờ) và các miền phụ cận” [1, tr.94].

Năm 1816, tức năm Gia Long thứ 15, triều đình ra lệnh dựng lăng thờ “Ông Thủy Tướng Nam Hải” trên nền cũ của miếu Hải Thần. Năm 1817, lăng được chuyển từ lợp lá sang ngói và hằng năm cúng lễ Nghinh Ông, Cầu Ngư vào ngày rằm tháng 3 âm lịch. Lúc đó, mọi người không gọi là miếu Thần Biển hay Hải Thần nữa mà gọi là miếu Kỳ Phong (cầu gió) ở cửa tấn Cần Giờ huyện Phúc Lộc, thờ thần Nam Hải và thủy quan hà bá. Đến năm Thành Thái thứ 16 (1904), cơn bão năm Giáp Thìn này giết chết 5000 người, Cần Giờ thì ít hao người nhưng nhà cửa ven biển cũng sập hết. Dân cư của Cần Giờ tập trung trên dãy đất giồng từ mũi Ghềnh Rái cho đến mũi Đồng Tranh nên bị ảnh hưởng và sập hết, miếu Hải Thần cũng bị tàn phá bởi cơn bão lớn vào ngày 16 tháng 3 âm lịch. Sau đó, lăng được di dời vào gần vị trí của Thánh Thất Cao Đài ngày nay. Đến năm 1952 thì Lăng Ông Thủy tướng di dời về vị trí hiện nay do kháng chiến cứu nước của dân tộc ta và do quá trình biển lấn suốt hàng trăm năm đã nhiều lần đe dọa lăng Ông” (*Trích biên bản phỏng vấn bác P.V.C – Hội Phó hội Vạn Lạch*).

Qua các thời kì lịch sử có thể thấy được lăng Ông Cần Giờ đã trải qua nhiều thăng trầm: có khi thì bị biển lấn và giông bão tàn phá, có khi do chiến tranh hủy hoại nhưng lăng Ông vẫn thể hiện một sức sống mạnh mẽ của tín ngưỡng thờ cá Ông trong lòng ngư dân Cần Giờ và là nơi hương khói của bá tánh vạn chài cũng như du khách thập phương mỗi khi đến Cần Giờ. Do nhiều lần bị tàn phá, gần đây nhất là lần đại trùng tu năm 1968 nên lăng Ông không còn giữ được nét kiến trúc cổ ban đầu

nhưng được xây dựng lại theo kiểu nhà “tứ trụ” của kiến trúc đình Nam bộ. Diện tích toàn bộ lăng theo bản vẽ khoanh vùng bảo vệ là 742,5 m². Lăng chia làm hai: khu vực một có diện tích là 345,3 m², khu vực hai có diện tích là 397,2 m². Mặt tiền lăng được quét màu vàng có khắc hình cuốn thư được đắp bằng xi măng, có các dòng chữ sau: MIẾU HẢI THẦN 1805, THANH PHƯỚC LẠCH, LĂNG ÔNG THỦY TƯỚNG” (*Trích Nhật ký điền dã*).

Từ ngoài bước vào, bên phải là nơi trưng bày bộ xương cá Ông lớn nhất ở Cần Giờ còn lưu giữ được đến bây giờ cùng một số hình ảnh ghi nhận các hoạt động vui chơi giải trí của bà con nhân ngày lễ Nghinh Ông của huyện. Bộ xương này do Bảo tàng Thành phố Hồ Chí Minh phục dựng theo tư liệu của viện Hải Dương Học Nha Trang năm 2001. Năm 1971, Ông lụy và xác dạt vào bờ. Nhưng do không thể di chuyển nổi cá Ông nên ngư dân rào xác lại trong khu rừng gần đó. Cho đến 3 - 4 tháng sau chờ thịt da tan rã trở về với biển cả thì “thượng ngọc cốt” Ông tại Lăng cho đến ngày nay. Đây là bộ “ngọc cốt” cá Ông nguyên vẹn và lớn nhất Thành phố Hồ Chí Minh.

Bên trong lăng Ông chia làm hai phần điện thờ và nhà võ ca. Điện thờ gồm 3 gian, bố trí theo cung cách đền miếu Nam bộ. Bên phải chánh điện thờ “Tiền vãng chi vị” cùng “Tam thập lục di”. Phía dưới gian thờ là một hộc xi măng được lộng kính chứa những bộ hài cốt của cá Ông nằm ngổn ngang không được sắp theo bộ. Hộc chứa hài cốt này cũng có ở bên trái điện thờ. Bên trái

chánh điện thờ “Tứ sanh lục đạo” và “Hậu vãng chi vị”. Cả “Tứ sanh lục đạo” lẫn “Tam thập lục di” đều xuất xứ từ nghi thức cầu an, cầu siêu trong Phật giáo. Lăng Ông Thủy Tướng đã phối thờ cả cô hồn đường sông nước lẫn trên bộ. Đây là điều khá đặc biệt trong các cơ sở thờ tự thông thường. Ở giữa chánh điện có bàn thờ “tả ban” có dòng chữ “Tả ban chi vị” cao 0,8m, hai bên có cặp câu đối bằng xi măng, bàn thờ “hữu ban” cũng tương tự, duy chỉ có khác dòng chữ “Hữu ban chi vị”. Chính giữa bệ thờ là khám thờ “Thủy Long Nương Nương”. Bên trái bệ thờ là khám thờ “Tiên sư chi vị” với hệ thống câu đối và bộ lục sự. Và bên phải bệ thờ là khám thờ “Tiêu Diện Đại Sĩ”. Bên trong khám thờ Tiêu Diện Đại Sĩ có tượng ông “Quan tướng” bằng gỗ cao 0,8 m và tượng “Thiên Lí Nhân”. Phía dưới bàn thờ của “Thủy Long Nương Nương” là nghi thờ “Thủy Tướng Nam Hải”. Trên bàn thờ Ông Thủy Tướng có bức hình thờ khổ lớn cùng bộ lục sự, mào được đóng khung kiếng cẩn thận, lư hương làm bằng xi măng cao 1 m. (*Trích Nhật ký điền dã*).

Đặc biệt, ở lăng còn lưu giữ truyền thuyết về cá đao hành hình Ông Nam Hải ra làm ba đoạn theo lệnh của Long Vương. Trước nghi thờ Ông Thủy Tướng có bàn Hội đồng đối diện nhà võ ca. Đặt đối diện với bàn thờ Hội đồng là long nghinh dùng để nghinh Ông trong dịp lễ hội ngày 16 – 8 âm lịch hằng năm. Phần còn lại của chánh điện là nhà võ ca, nơi sẽ cử hành nghi thức Đại Bội cổ truyền. Sân khấu có đầy đủ màn trướng của một nhà võ ca truyền thống. Ngoài ra, trong Lăng Ông còn một số khí cụ dùng trong tế lễ: trống, chiêng, mõ.

Theo ban Vạn Lạch, năm 1852 lăng cũng nhận được sắc phong của vua Tự Đức. Vì yếu tố chính trị đành phải đốt đi do Pháp đàn áp văn hóa mong muốn thủ tiêu nền văn hóa bản địa. Đây là một mất mát lớn cho lăng Ông cũng như người dân Cần Giờ nói chung. Đằng sau võ ca là nhà đài đang trong quá trình duy tu nâng cấp cho xứng tầm lễ hội. Hằng năm vào dịp lễ Nghinh Ông, khách hành hương khắp nơi đều tụ về lăng Ông. Lăng Ông Thủy Tướng đã trở thành một phần không thể thiếu của lễ hội Nghinh Ông [9, tr. 134-139].

3. Kết luận

Như vậy, ngư dân Cần Giờ không những tôn sùng cá voi như một vị thần linh mà còn xem cá voi như là một người bạn thân trên vùng biển bao la đầy nguy hiểm. Sự tôn sùng và chôn cất xác cá Ông lụy dạt vào bờ dường như là một sự trả ơn mang màu sắc huyền bí nhưng đồng thời cũng phù hợp với đạo lý nhớ ơn của người Việt. Tục thờ cá Ông quả thật là một trong những biểu hiện của tín ngưỡng dân gian độc đáo không thể thiếu được trong đời sống của ngư dân Cần Giờ bởi nó thể hiện lòng tri ân và cầu mong cho mưa thuận gió hòa, sóng yên biển lặng, xóm làng sung túc, người ra khơi bình yên trở về, đánh bắt được nhiều cá tôm.

Tập tục thờ cá Ông với hệ thống các cơ sở thờ tự, hệ thống nghi lễ đã thể hiện được đặc trưng văn hóa của vùng đất Cần Giờ. Sự phổ biến của tín ngưỡng thờ cúng cá Ông đối với các làng chài ven biển là một tập tục không những góp phần cấu thành nên yếu tố văn hóa biển mà còn làm cho yếu tố đó trở nên nổi bật

hơn nữa. Tập tục ấy giờ đây có một chỗ đứng vững chãi, tạo nên một hệ thống các giá trị văn hóa vật thể và phi vật thể quý báu.

Ngư dân làng chài Cần Thạnh đã xây dựng lăng cá Ông và đặt tên là “Lăng Ông Thủy Tướng” - đây là tên gọi tôn kính của ngư dân dành cho Ông. Lăng cá Ông tại Cần Thạnh trở thành một điểm đến thú vị dành cho du khách khi đặt chân đến vùng đất Cần Giờ. Lăng

Ông và lễ hội Nghinh Ông vào tháng 8 âm lịch hàng năm chính là những nét đẹp về văn hóa, truyền thống nơi đây. Đó không chỉ là hoạt động mang tính giải trí, mà phần nhiều đó là hoạt động mang màu sắc tâm linh của cư dân biển Cần Giờ. Đây cũng chính là nơi lưu giữ những giá trị truyền thống, tô điểm thêm cho văn hóa địa phương với điểm nhấn đặc trưng, giúp du khách gần xa biết về đời sống văn hóa tinh thần của người dân Cần Giờ.

Tài liệu tham khảo

- [1] T. B. Đăng và D. M. Hồ (chủ biên), *Sơ khảo huyện Cần Giờ thành phố Hồ Chí Minh*. Nxb. Khoa học xã hội, 1993.
- [2] T. H. Đức, *Gia Định thành thông chí*. Nxb. Giáo dục, 1998.
- [3] L. Đ. Hùng, “Thần hiệu và mỹ tự của cá voi qua tư liệu thần sắc tại tỉnh Khánh Hòa”, Thông báo Hán Nôm học 2012. [Trực tuyến]. Địa chỉ: <http://www.hannom.org.vn/detail.asp?param=2386&Catid=485> [Truy cập: 29/9/2022].-
- [4] N. Lân, *Từ điển từ và ngữ Việt – Nam*. Tp.HCM: Nxb. Tổng hợp, 2006.
- [5] N. T. Lợi, *Tín ngưỡng dân gian những góc nhìn*. Nxb. Thời đại, 2014.
- [6] N. M. Nguyệt, “Tín ngưỡng thờ cá Ông của cư dân Cần Giờ”, *Tạp chí Văn hóa Dân gian*, số 6, trang 17, năm 2015.
- [7] T. K. Quang, “Nguồn gốc tín ngưỡng thờ cá voi”, Báo Cần Thơ 27/12/2020. [Trực tuyến]. Địa chỉ: <https://baocantho.com.vn/nguon-goc-tin-nguong-tho-ca-voi-a128764.html> [Truy cập: 20/12/2022]
- [8] N. Đ. Thịnh, *Tín ngưỡng trong sinh hoạt văn hóa dân gian*. Nxb. Thời đại, 2012.
- [9] V. P. Toàn, “Từ miếu Hải Thần xưa đến lăng Ông Thủy Tướng huyện Cần Giờ ngày nay”, *Nam Bộ đất và người*, tập 8. Nxb. ĐHQG Tp.HCM, 2011.

Ngày nhận bài: 10/10/2022

Ngày hoàn thành sửa bài: 21/12/2022

Ngày chấp nhận đăng: 26/12/2022